Б.М.КНЯЗЕВСЬКИЙ

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПОНЯТТЯ ДОЛІ В ТРАГЕДІЇ У.ШЕКСПІРА "ГАМЛЕТ"

При ознайомленні з численними працями, присвяченими вивченню ідейно-філософського змісту творчості У.Шекспіра, зокрема драми "Гамлет", особливо помітними є постійні намагання окремих буржуазних критиків теологізувати значення таких термінів, як God, the Everlasting, providence, divinity та інших, тенденційно тлумачити зміст позначуваних цими словами понять[1]. Ми щоразу зустрічаємо твердження, що такі слова драматург уживає виключно згідно з традиціями теологічного лексикона, що відповідні поняття не виходять поза рамки релігійного, християнського способу мислення, що слово providence має якесь виняткове значення і поєднується з глибокою вірою Шекспіра в божественне провидіння, і т.ін.[2] Виникає питання: чи підтверджуються ці думки даними самого твору?

З розквітом епохи Відродження не зникли раптово й безслідно середні віки. Шекспір, як син свого часу, не міг не перейняти від попередньої епохи окремих ідей та понять, а разом з ними і частини лексичних засобів для їх передачі. Однак у цей період бурхливих змін та різких зламів в ідеології та людському мисленні взагалі жодна ідея, жодний термін, навіть найбільш консервативний, не могли

[1] Див. E. M ü n z. Shakespeare als Philosoph. — "Anglia", Bd. XIII, 1918, стор. 248; H. D o w n i n g. God in Shakespeare. London, 1901; P. M e i s s n e r. Der goldene Zeitalter der englischen Renaissance. London, 1936, стор. 86; T.V. S p a l d i n g. The Philosophy of Shakespeare. Oxford, 1953, стор. 3; R. P r e s b e r. Also sprach Shakespeare, sub Glaube. Berlin, 1906.

[2] Див. V. W h i t a k e r. Shakespeare's Use of Learning, London, 1953, стор. 269; G.S. S t e d o f e l d. Die christlich-germanische Weltanschauung in der Werken der Dichterfürsten W. von Eschenbach, Dante und Shakespeare. Berlin, 1871, стор. 45; P. M e i s s n e r. Shakespeare. Berlin, 1940, стор. 5.

залишатися повністю незмінними. На думку ж буржуазних критиків, Шекспір був "наскрізь середньовічним" письменником, і філософія гуманізму не мала на нього найменшого впливу. А саме це й викликає заперечення.

Ми зупинимося на аналізі терміна providence в трагедії "Гамлет" та інших творах Шекспіра.

Пригадайте те місце з драми, де Гамлет говорить про свої передчуття і можливу загибель в поєдинку з Лаертом. Горацію пропонує відкласти зустріч, але Гамлет заперечує:

Not a whit'we defy augury, there is a special providence in the fall of a sparrow /V,2/[3].

Тут слово providence у поєднанні з фразою the fall of sparrow дає, на перший погляд, підставу твердити, що в згаданому контексті воно означає б о ж е с т в е н н е п р о в и д і н н я. "Асоціації цього уривка, - говорить Уітейкер, - переважно християнські" /переклад наш. — Б.К./[4]. Справді, подібну паралель знаходимо в євангелії від Луки, де читаємо:

"Are not two sparrows sold for a farthing? And none of them shall not fall to the ground without your Father /X,29/. Крім цього, providence має означення special, створюючи разом окремий термін special providence, про який у філософському словнику Болдуїна говориться: "In christian belief a distinction is recognized between God's general providence and the special providence which has regard to the "fall of a sparrow"[5].

[3] Тут і далі цитуємо за вид.: W.S h a k e s p e a r e. Tragedies London, 1942, вказуючи в дужках дію та картину.

[4] V.K. W h i t a k e r. Цит. праця, стор. 269.

[5] J.M. B a l d w i n. Dictionary of Philosophy and Psychology, sub providence. New York, 1911.

Отже, є начебто всі дані для того, щоб розглядати providence як рівнозначне Providence, God's providence, Heaven's providence, Versehung, gottliche Vorsehung [6] і т.п. Звичайно, все це пов'язується із твердженням про релігійність Шекспіра, його побожність[7], що впливає на спроби писати розглядуване слово з великої літери і т.ін.

Однак, на нашу думку, немає достатніх підстав трактувати providence в теологічному плані, виходячи лише з форми слова, без врахування ідейного змісту контексту та лексико-семантичних зв'язків з іншими словами. Наведемо повний уривок з "Гамлета", де вжите це слово:

Not a whit; we defy augury, there is a special providence in the fall of a sparrow. If it be now, "this not to come; if it be not to come, it will be now; if it be not now yet it will come: the readiness is all. Since no man has aught of what he leaves knows, what is't to leave it betimes? /V,2/.

Із широкого контексту, який служить пояснювальним коментарем, видно, що providence має яскраво детерміністичне забарвлення. Подібною фразеологією виражав свій детермінізм Бруно, який писав: "Tutto quel ch'e,o e qua, o e la, o vicino, o lungi, o adesso, o poi, o presto, o tardi" / B r u n o. Il Candelajo/.

Центральна ідея висловлювання Гамлета - це фраза "the readiness is all", що означає "the readiness to die is all" і має виразну

---

[6] Див. Shakespeare's Tragedy of Hamlet. Ed.K.Elze. Halle,1882, 243; E. D o w d e n. Shakespeare. New York, 1888, стор.118; A. S c h m i d t. Shakespeare-Lexicon, sub providence. Berlin, 1923; G. F e i s. Shakespeare and Montaigne. London, 1884,стор.111; P. M e i s s n e r. Цит. праця, стор. 5.

[7] Wł. M a t l a k o w s k i. Hamlet, królewicz duński. Kraków, 1894,стор. 344; S. J o h n s o n. A Dictionary of the English Language, sub providence. London, 1785.

стоїчну форму та зміст/див.,наприклад, Seneca, epist. 91/. Пор.:

Their going hence even as their coming hither:

Ripeness is all /"Lear", V,2/;

Herein I do not profess myself a stoic...But I consent with Ceasar, that the suddnest passage is easiest and there is nothing more awakenes our resolve and readiness to die than the quieted conscience / B a c o n. Essays/;

For why should we fear to lose a thing when lost, cannot be regretted?... What does it matter when death comes, since it is inevitable.Moreover nobody dies before his hour/M o n t a i g n e.Essays/.

На "класичне" забарвлення всього уривка з "Гамлета" Шекспіра вказує й характерний співвідносний зв'язок слів providence та augury/див.,наприклад, C i c e r o. De Divinatione I, 51—53/.

Отже, ідейний зміст, лексика та фразеологія контексту, в якому вжите providence, викликає не християнські, а переважно класичні асоціації. Крім зовнішньої форми, "церковного одягу", це слово, його значення та зміст позбавлені будь-яких зв'язків з теологічним терміном providence, що змушені визнати навіть буржуазні дослідники[8].

Про детерміністичне значення providence свідчить його вживання у першому кварто п'єси Шекспіра, де це слово супроводжується епітетом predestinate:

There is a predestinate providence in the fall of a sparrow[9].

Наші спостереження наштовхують на думку, що в даному випадку providence за своїм філософським значенням адекватне з fate, destiny, Schicksal у стоїчному тлумаченні[10]. Крім сказаного, для підтвер-

[8] Див.M.M.R e e s e. Shakespeare. London, 1953, стор.476.

[9] Див.Shakespeare's Hamlet. The First Quarto 1603. Cambridge, 1931.

[10] Пор."Among the particulars in which Hamlet's philosophy resembles that of the stoics is the doctrine of an overwhelming Fate or destiny - the belief that all things in the world do in reality eventuate conformingly to a predestined design and intention" /Th.T y l o r.The Philosophy of Hamlet. London, 1874,стор. 22/.

дження такого висновку можна навести приклади, коли providence, fate та destiny вживаються у контекстах, близьких за фразеологією та ідейно-філософським змістом до висловлювання Гамлета:

With patience
To stay the providence of some high powers /Caes., V, I/;
Fate, show thy force, ourselves we do not own.
What is decreed must be, and be this so /Twelfth, I, 5/;
Let determined things to destiny /Ant., III, 6/;
Unevoided is the doom of destiny /Rich., III; IV, 4/;
"Tis destiny unshunnable like death /Oth., III, 3/;
All mortal things this destiny rules.
She doth to all... and ende to lyfe doth know /S t e l l a t u s. Zodiake Vite/;
Destiny is also believed of some to have the disposing and ordering of all things, within the world contained /ibid./;
But who can turn the stream of destiny /S p e n c e r. Fairy Queen/;
Whatever happenes to you preordained your lot from the first; and that chain of causes which constitutes fate, tied... /M. A u r e l i e u s. Meditations. Bk., 10, § 5/.

Таким чином, слово providence вживається в "Гамлеті" не для вираження релігійного поняття провидіння, тому що воно означає fate, destiny, "the power that spins the life, and determins the fate of living beings "[11]. І справді, під терміном special providence схоластика і теологія розуміли "a particular act of direct divine intervention", "the divine plan directing all things to the end appointed by God", "die Versorge durch Gottes vernünftige Wille"[12] і т.п.

[11] S. J o h n s o n. Цит. праця, sub destiny.

[12] New English Dictionary. Nd. J. Murray, sub providence. Oxford, 1883–1933; B. W u e l l n e r. Dictionary of Scholastic Philosophy. sub providence. Moscow, 1956; R. E i s l e r. Wörterbuch der philosophischen Begriffe, sub Vorsehung. Berlin, 1927.

Жодне з цих визначень не підходить для слова providence в розглядуваному уривку з "Гамлета". Providence не є носієм ідеї божественного провидіння. Слідів втручання його в драмі та ознак віри Гамлета в нього не помічається. Воно відповідає ідеї д о л і, с у д ь б и в розумінні стоїків. Отже, тут ми маємо справу з оригінальним уживанням теологічного за формою терміна special providency у філософському значенні. На це також указує, зокрема, відсутність традиційного лексико-семантичного зв'язку слова providence з God, який можна зустріти в творах Монтеня і особливо у Бекона. Наприклад:

...and they ascribe it to God's providence that (as asscripture saith) reacheth even to the falling of a sparrow (B a c o n. Sylva Sylvarum).

У цьому прикладі providence вживається у виразно традиційному теологічному значенні і виражає поняття провидіння як божественної, надприродної сили. В "Гамлеті" воно виражає відмінне поняття, і його вживання має ознаки виразно філософської, а не теологічної аргументації. Таке використання цього слова в "Гамлеті" в дечому нагадує термін providentia у Сенеки, який виражає ним ідею провидіння як природного явища /див. S e n e c a. De Providentia, § 1 /.

Оскільки providence виражає філософське поняття, близьке за змістом до стоїчної філософії, спроба теологізувати його значення та писати з великої літери є безпідставною. Проти останнього свідчать, зокрема, дані першого видання "Гамлета", де це слово пишеться з малої літери[13].

Різнопланове тлумачення слова providence та означуваного ним поняття спричинилося до того, що в тій же V дії "Гамлета" зустрічається в аналогічному за змістом контексті споріднений термін divinity, який також викликає значні труднощі при його розумінні та визначенні.

[13] Див. Van D a m. The Text of Shakespeare's Hamlet. London, 1924, стор. 347.

Слово divinity не належить до активних у справжньому філософському значенні, воно зустрічається в трагедії Шекспіра лише один раз:

Let us know
Our indiscretion sometimes serves us well
When our deep plots do pall; and that should learn us
There's a divinity that shapes our ends,
Rough - hew them how we will /V,2/.

Такі шекспірознавці, як Мюнц, Снейдер, Мейснер, Морозов та інші, визначають divinity в цьому випадку як God, Gottheit, providence, п р о в и д е н и е[14], теологізуючи його значення.

Звичайно, взяте само по собі divinity має таке абстрактне значення та широкий зміст, що може виражати дуже різні поняття божества і божественної сили, в тому числі бога та божественного провидіння. Однак філософський зміст твору Шекспіра в цілому і сам контекст позбавляє слово divinity виразних смислових асоціацій з теологічними термінами God та providence.

З драматичної ситуації видно, що після великих життєвих переживань Гамлет приходить до висновку, що людський розум не завжди в силі врахувати всі обставини і передбачити заздалегідь усі можливі наслідки. Людина змушена враховувати також моменти, які інколи вносять істотні та непередбачені зміни в її плани та задуми. Після необмеженої віри і захоплення "богоподібним розумом" усвідомлення того, що існує "випадковість", якась "зовнішня сила", "невідома величина", incalculable element , сильно впливає на уяву Гамлета. Справді, вбивство Полонія, смерть Офелії, боротьба з піратами, щасливе повернення в Англію, смерть Розенкранца і Гільденстерна та зв'язані з цим обставини аж ніяк не можна вважати проявом втручання так званого "божественного провидіння". Однак це цілком реальне і законо-

[14] Е.М ю н ц. Цит. праця, стор. 248; Р.М е й с н е р. Цит.праця,стор. 86; М.М.М о р о з о в. Избранные статьи и переводы.М., 1954, стор. 424.

мірне явище, або, за Вердером, "das Objektive im Gestalt des Zufalls"[15], набуває для Гамлета винятkового значення і вбачається йому якоюсь особливою вищою силою, майже божеством. Звідси поява слова divinity для вираження цього поняття, а також постійне вживання Шекспіром таких виразів, як occurents /V,2/, accidental judgements /V,2/, causal slaughters /V,2/ і т.п.

Аналіз тексту показує, що divinity в цьому випадку має настільки виразне детерміністичне забарвлення, що його можна поставити поряд зі словами chance, destiny, fate[16]. А це вказує на те, що його слід розглядати не в теологічному, а у філософському плані. Так, якщо у фразі " Divinity shapes our ends" замість divinity вжити будь-який вищенаведений його еквівалент, то це, на нашу думку, ні в якому разі не порушить ідейного смислу всього висловлювання[17]. Якщо ж надати слову divinity теологічного значення, то це приведе до разючої дисгармонії з напрямом думок Гамлета, з його філософським світоглядом у цілому. Зрештою, якщо б це входило в задуми драматурга, то в такому важливому місці дії він міг би сміливо і беззастережно вжити слова God або providence.

До речі, в авторитетному словнику Джонсона серед різних визначень слова divinity значень God та providence не дається. Такі шекспірознавці, як Кларк та Шюкінг, теж вважають, що це слово не має теологічного значення. Проте, нам здається, вони заходять занадто далеко, трактуючи divinity фаталістично, тобто розуміючи його як fatum[18].

---

[15] K. W e r d e r. Vorlesungen über Shakespeares Hamlet. Berlin, 1875, стор. 24.

[16] Пор. D. F i g g i s. Shakespeare. London, 1911, стор. 262.

[17] Пор. G. R ü m e l i n. Shakespeare-Studien. Stuttgart, 1874, стор. 193.

[18] Пор. C. C l a r k. A Study of Hamlet. Stratford, 1926, стор. 82.

Цікаво відзначити, що в кількох прикладах з "Нарисів" Монтеня, традиції якого Шекспір, на наш погляд, у даному випадку продовжує, у значенні, подібному до divinity, вживається fortune, higher power:

So vaine and frivolous a thing is human wisdom; and contrary to all projects, divices, councels and precautions, fortune doth ever keep a full away on person of all events / M o n t a i g n e.Essays. Tr. J.Florio, 1884/; Doth she /fortune. - Б.К. / not sometimes address and correct our counsels? Wisdom may fail... a higher power forsooth overdraws us / M o n t a i g n e. Essays/.

Із сказаного видно, що визначення divinity як God, providence, п р о в и д і н н я тощо не є вмотивованим і виключає заперечення як таке, що народжує асоціації з поняттям бога і божественного провидіння. Вживаючи це слово, Шекспір іде за традицією не середньовічної теології, а класичної філософії. Воно виступає як синонімічно близьке до chance, destiny, fate, lot та fortune і є багатогранним синтезом, своєрідною персоніфікацією позначуваних цими словами філософських понять.

Проведений аналіз свідчить про те, що світогляд автора "Гамлета" характеризується не теологічним, релігійним, а філософським, гуманістичним складом думки. В цьому Шекспір подібний до Миколи Кузанського, Ванині делла Мірандоли, Помпонацці, Монтеня, Бруно та інших видатних мислителів своєї доби, які намагалися самостійно, по-новому осмислити ті незрозумілі сили, що керують світом і людиною, але не змогли до кінця звільнитися від окремих уявлень класичної філософії та християнської доктрини середніх віків і епохи Відродження.

Б.Н. К н я з е в с к и й

Лексические средства выражения понятий судьбы
в трагедии У.Шекспира "Гамлет"

Р е з ю м е

В статье на материале произведений Шекспира, в первую очередь трагедии "Гамлет", рассматриваются такие противоречивые и сложные по своему философскому значению и содержанию понятия, как providence

и divinity. Тщательный лексико-семантический и идейно-философский анализ этих терминов и обозначаемых ими понятий на основе широкого контекста произведений Шекспира, а также сопоставительного материала из произведений его предшественников и современников дает возможность сделать интересные выводы о преимущественно философском, а не теологическом словоупотреблении этих терминов у Шекспира, отметить своеобразие и специфику гуманистического понимания и толкования соответствующих понятий в эпоху Возрождения.

Т.П. КОЗЛАНЮК

ВІДТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВОЄРІДНОСТІ ТВОРІВ І.Я.ФРАНКА В АНГЛІЙСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Проблема відтворення національної своєрідності твору в перекладі досліджена мало і належить до найскладніших у теорії та практиці перекладу. Вона має тісний зв'язок з проблемою національної специфіки художніх творів взагалі[1].

Національна своєрідність – це складний комплекс проблем, пов'язаний із сюжетом, художніми образами, характерами, образністю, мовою та стилем твору, і тому вона не може бути зведена до формальних ознак чи прийомів. Національну своєрідність можна відчути і пережити лише тоді, коли розглядати твір як органічне поєднання форми й змісту, що в комплексі, за словами К.Маркса, є втіленням "субстанції національного духа"[2], який визначає не лише вибір сюжетів та духовне втілення задуму, але й манеру ... аж до суб'єктивних прийомів та навичок зображення.

[1] А.В.Федоров. Основы общей теории перевода. М., 1967; Г.Гачечиладзе. Вопросы теории художественного перевода. Тбилиси, 1964; А.Григорян. Проблемы художественного стиля. Ереван, 1966.

[2] К.Маркс и Ф.Энгельс. Из ранних произведений. М., Госполитиздат, 1956, стор. 176.